

Aleksandra Repelewicz

ORCID: 0000-0003-3578-7547
Politechnika Częstochowska

Stylistyka i symbolika współczesnych obiektów sakralnych archidiecezji częstochowskiej

Stylistics and Symbolism of Contemporary Sacred Buildings of the Archdiocese of Czestochowa

Abstrakt

Kościoty katolickie wybudowane na terenie archidiecezji częstochowskiej od roku 1945 do współczesności cechuje duża różnorodność stylistyczna. Celem pracy jest przedstawienie rozwoju form i stylistyki obiektów sakralnych we wskazanym okresie. Praca powstała w wyniku badań własnych autorki przeprowadzonych na obszarze archidiecezji częstochowskiej. Obiekty sakralne powstające zaraz po II wojnie światowej realizowane były w dwóch różnych konwencjach estetycznych. Wznoszono kościoły o charakterze zachowawczym, nawiązujące do stylistyki poprzednich epok, budowane w stylu zwanym synkretyzmem, oraz budowle modernistyczne. W latach 60. i 70. ubiegłego stulecia dominującą w budownictwie sakralnym tendencją stylistyczną pozostał modernizm. Lata 80., to czas, gdy pojawiały się już projekty kościołów postmodernistycznych i modernizm zaczynał mieć charakter zachowawczy. Jednak na terenie archidiecezji częstochowskiej nadal powstawało w tym czasie wiele obiektów modernistycznych. Równocześnie, zaczynając od późnych lat 80. XX w., pojawiają się

na terenie archidiecezji pierwsze kościoły postmodernistyczne. Budowle sakralne powstające po roku 1989, gdy budownictwo kościelne przeżywało okres wielkiego rozkwitu po latach licznych przeszkód i restrykcji charakterystycznych dla czasów PRL, cechuje największa różnorodność: od obiektów neohistorycznych po neomodernistyczne, a także kościoły wznoszone w stylu regionalnym. W pracy przedstawiono w sposób chronologiczny przykłady budynków kościołów powstających w poszczególnych dekadach od roku 1945 aż do czasów współczesnych, skupiając się na ich stylistyce, geometrii oraz symbolice.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, budownictwo sakralne, budynki kościołów, archidiecezja częstochowska

Abstract

Catholic churches built in the Archdiocese of Częstochowa from 1945 to the present are characterized by a large stylistic diversity. The aim of the paper is to present the development of the forms and style of sacral buildings in the indicated period. This was created as a result of the author's own research carried out in the area of the Archdiocese of Częstochowa. Religious buildings erected immediately after World War II were implemented in two different aesthetic conventions. Conservative churches were erected, referring to the style of previous epochs, built in a style called syncretism, and modernist buildings. In the 1960s and 1970s, modernism remained the dominant stylistic trend in sacral architecture. The 1980s was the time when postmodernist church designs were already emerging and modernism was beginning to have a conservative character. However, many modernist buildings were still being built in the Archdiocese of Częstochowa at that time. At the same time, starting from the late 1980s, the first postmodernist churches appeared in the archdiocese. Religious buildings erected after 1989, when church construction was experiencing a period of great prosperity after years of numerous obstacles and restrictions characteristic of the communistic times, are characterized by the greatest variety: from neo-historical to neo-modernist buildings, as well as churches erected in the regional style. Examples of church buildings erected from 1945 to the present day are presented in a chronological manner, focusing on their style, geometry and symbolism.

Keywords: sacred architecture, sacred buildings, church buildings, the Archdiocese of Częstochowa

Cel i zakres pracy

Celem pracy jest analiza powojennego budownictwa sakralnego na terenie archidiecezji częstochowskiej pod kątem stylistyki oraz symboliki obiektów. Dla każdego z badanych budynków kościołów wykonana została inwentaryzacja budowlana oraz dokumentacja fotograficzna. W związku z tym przeprowadzono kwerendę w archiwach parafialnych (dokonano analizy istniejących dokumentacji projektowych oraz korespondencji z władzami, prowadzonej w celu uzyskania pozwolenia na budowę, zachowanych dzienników budowy, kronik parafialnych i innych dokumentów). Zebrane dane pozwoliły wyciągnąć szereg wniosków dotyczących powojennego budownictwa sakralnego na terenie archidiecezji częstochowskiej, z których część zostanie przedstawiona w prezentowanej pracy.

Stan badań

Istnieje niewiele publikacji na temat budownictwa sakralnego w diecezji, a później archidiecezji częstochowskiej. W roku 50-lecia diecezji ukazał się artykuł opisujący szczegółowo budownictwo sakralne na terenie (1975) diecezji w latach 1925–1975, a zatem częściowo jeszcze przed II wojną światową, a następnie w pierwszym powojennym trzydziestoleciu¹. Z lektury wynika, że w czasie piętnastu przedwojennych lat na terenie diecezji wzniesiono więcej kościołów niż przez dwukrotnie dłuższy czas po wojnie.

Pojedyncze artykuły, dotyczące konkretnych obiektów na terenie Częstochowy i okolic, ukazywały się w tygodniku „Niedziela” najczęściej w formie sprawozdań z placu budowy lub z konsekracji budowli sakralnej².

W roku 2000, na 75-lecie wyodrębnienia najpierw diecezji, a potem archidiecezji częstochowskiej ukazał się album fotograficzny ze wstępem Katarzyny Woynarowskiej³. Na 215 stronach prezentowane są barwne

1 Jan Nowak, „Budownictwo sakralne w 50-leciu diecezji częstochowskiej 1925-1975”, *Częstochowskie Studia Teologiczne* 1 (1975): 266–270.

2 Janusz Braun, „...Stał się bramą. Rzecz o budowie kościoła”, *Niedziela* 12 (1983): 3; „Budowa Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie”, *Niedziela* 24 (1983): 7 oraz *Niedziela* 36: 1, 6, 7; Stanisław Pośpieszański, „Kościół w polu”, *Niedziela* 50 (1983): 2, 6; Wojciech Skrodzki, „Z budowy Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie”, *Niedziela* 50 (1984): 6; Ireneusz Skubiś, „Konsekracja kościoła św. Wojciecha w Częstochowie”, *Niedziela* 44 (1985): 1, 4.

3 Stanisław Markowski, *Kościół częstochowski* (Częstochowa: Biblioteka „Niedzieli”, 2000).

fotografie obiektów sakralnych – od kościołów po kapliczki przydrożne, rzeźby, obrazy i witraże, a nawet uroczystości religijne odbywające się w kościołach archidiecezji. Ostatnie siedem stron dzieła zawiera zwięzłe informacje o prezentowanych obiektach.

Po roku 2000 na rynku wydawniczym ukazywały się prace dotyczące wybranych pojedynczych obiektów sakralnych, co związane było najczęściej z obchodami jubileuszowymi tych ośrodków duszpasterskich⁴. O kościołach archidiecezji częstochowskiej zaprojektowanych przez Antoniego Mazura przeczytać można w książce, którą o swoich realizacjach napisał sam autor⁵. Opisane tu zostały trzy kościoły parafialne i kaplica polowa, a także zaprojektowane przez autora wyposażenie dwóch prezbiteriów w istniejących już starszych obiektach. Praca jest bogato ilustrowana fotografiami autorstwa G. Zygiera.

Wybrane informacje o budynkach kościołów parafialnych archidiecezji odnaleźć można w ukazujących się co kilka lat katalogach archidiecezjalnych. Wśród szeregu innych danych dotyczących parafii i jej działalności zamieszcza się tam rys historyczny, z którego często można dowiedzieć się o dacie erygowania parafii, latach budowy kościoła, dacie konsekracji ukończonego obiektu, a sporadycznie nawet o nazwisku projektanta⁶. Najnowsze tego typu wydawnictwo ukazało się w roku 2011.

Jedną z ciekawszych pozycji traktujących o budownictwie sakralnym archidiecezji jest zbiór dokumentów dotyczących problemów realizacji inwestycji sakralnych na terenach dawnej diecezji częstochowskiej⁷. W opracowaniu prezentowane są materiały źródłowe zgromadzone w zasobach Archiwum Oddziału IPN w Katowicach oraz Archiwum

4 Wojciech Skrodzki, *Archikatedra Świętej Rodziny w Częstochowie* (Częstochowa: Tygodnik Katolicki „Niedziela”, 2000); Władysław Właźlak, *50-lecie parafii Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej w Częstochowie (1957-2007)* (Częstochowa: Wydawnictwo AP, 2007); Jan Kowalski, *Żrenica oka Diecezji. Siedemdziesięciolecie Wyższego Seminarium Duchownego Kościoła Częstochowskiego (1926-2001)* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2001).

5 Antoni Mazur, *Moje kościoły 1952-2002* (Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2003).

6 Marian Mikołajczyk, Józef Mielczarek (red.), *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 1993* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 1993); Marian Mikołajczyk, Józef Mielczarek (red.), *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2000* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2000); Marian Mikołajczyk, Józef Mielczarek (red.), *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2011).

7 Andrzej Sznajder, Władysław Właźlak (red.), *Postanowiono załatwić odmownie. Budownictwo sakralne archidiecezji częstochowskiej (1957-1989). Wybór dokumentów* (Katowice–Częstochowa–Rzeszów: Oddział Instytutu Pamięi Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008).

Kurii Metropolitalnej w Częstochowie. We wstępie zamieszczono krótką analizę prezentowanych w dalszej części dokumentów. Publikacja, rzucając światło na trudności w procesie otrzymywania pozwoleń na budowę obiektów sakralnych, nie porusza jednak bezpośrednio tematyki architektoniczno-budowlanej. Podobną tematykę podejmuje książka księdza Mikołajczyka⁸. Jest to zapis zmagania Kościoła częstochowskiego z władzą PRL w latach 1944–1989.

Po roku 1989 zaczęły się ukazywać prace dotyczące pojedynczych obiektów⁹, budowli usytuowanych w niewielkich miastach regionu¹⁰ oraz poświęcone historii diecezji i archidiecezji¹¹. Informacje o zabytkowych obiektach sakralnych Częstochowy znalazły się w katalogu zabytków miasta¹², brak tam jednak opisów współczesnych kościołów.

W roku 2016 opublikowano pracę zbiorową pt. *Architektura VII dnia*¹³, poświęconą powojennej architekturze sakralnej całej Polski, ale znaleźć w niej można m.in. informacje o obiektach archidiecezji częstochowskiej. Jest to swoisty przewodnik po powojennej architekturze sakralnej, zilustrowany dziesiątkami fotografii obiektów, również fotografiami wykonywanymi przez drony. Na koniec wspomnieć należy o artykułach i monografiach autorki¹⁴, powstałych w wyniku prowadzonych od lat badań

8 Marian Mikołajczyk, *Władza ludowa a Diecezja Częstochowska* (Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie, „Tygodnik Niedziela”, 2000).

9 Zdzisław Musialik, *Moja walka o utworzenie parafii Popów, Olsztyn k. Częstochowy* (Częstochowa, 1993); Beata Frankowska, *Parafia pod Wezwaniem Św. Maksymiliana Marii Kolbego w Radomsku* (Radomsko, 2000); Józef Słomian, *Czas świadków. Z historii zmagania o powstanie parafii i kościoła św. Wojciecha w Częstochowie* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2005); Władysław Właźlak, *Dzieje parafii Borowno* (Częstochowa, 2007); Władysław Właźlak, *Duchowienstwo parafii NMP Zwycięskiej w Częstochowie w 50-lecie parafii Najświętszej Marii Panny Zwycięskiej w Częstochowie (1957-2007)*, red. Władysław Właźlak (Częstochowa: „Educator” 2007), 13–25.

10 Andrzej Sznajder, „Budownictwo kościołów w Myszkowie i powiecie myszkowskim w okresie PRL”, *Zeszyty Myszkowskie* 3 (2016): 121–139.

11 Władysław Właźlak, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej w diecezji częstochowskiej na przestrzeni jej historii*, w: *Błogosławione choć trudne czasy*, Jan Kowalski (red.) (Częstochowa, 2000); Władysław Właźlak, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie działalności biskupa Zdzisława Golińskiego (1951-1963)* (Kraków: 2000).

12 Zofia Rozanow, Ewa Smulikowska (red.), *Katalog zabytków sztuki. Miasto Częstochowa. Część 1* (Warszawa: PAN, 1995).

13 Izabela Cichońska, Karolina Popera, Kuba Snopek, *Architektura VII dnia* (Wrocław: Fundacja Bęc Zmiana, 2016).

14 Aleksandra Repelewicz, *Współczesne budownictwo sakralne Radomska* (Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, 2012); Aleksandra Repelewicz, *Contemporary Churches of Czestochowa – Architectural and Urbanistic Aspects*, w: *Environmental Challenges in Civil Engineering*, eds. Zbigniew Zembaty, Damian Bęben,

na obszarze archidiecezji częstochowskiej, w których znaleźć można dotyczące różnych aspektów analizy powojennych budynków kościołów.

Historia budownictwa sakralnego archidiecezji częstochowskiej

Diecezja częstochowska została erygowana 28 października 1925 roku. Po 67 latach – 25 marca 1992 roku – została utworzona metropolia częstochowska obejmująca archidiecezję częstochowską oraz diecezje radomską i sosnowiecką. Archidiecezja częstochowska od początku swego istnienia dzieli się na cztery regiony duszpasterskie: częstochowski, radomszczański, wieluński i zawierciański. Jej powierzchnia wynosi 6 925 km², a liczba jej mieszkańców to 805 150¹⁵.

Obecnie na terenie całej archidiecezji istnieje 312 parafii¹⁶, z których 159 posiada budynki kościołów parafialnych wybudowane po roku 1945. Poza tym na terenach niektórych parafii istnieją kościoły filialne (obiekty wchodzące w skład parafii, ale niebędące jej kościołem głównym). Na terenie regionu częstochowskiego archidiecezji częstochowskiej istnieje 85 budynków kościołów wzniesionych po roku 1945. W regionie radomszczańskim jest 61 takich obiektów, w wieluńskim 50, a w zawierciańskim 37.

W latach 1945–1956 na terenie ówczesnej diecezji częstochowskiej zbudowano od podstaw tylko trzy kościoły i kontynuowano prace przy rozpoczętych przed wojną dwóch budowach. W roku 1956, na fali politycznej odwilży, udało się uzyskać pozwolenie na budowę czterech świątyń, które to pozwolenia po kilku miesiącach cofnięto pod bardzo mało wiarygodnymi pretekstami. Do roku 1964 nie wydano już żadnego pozwolenia na budowę. Rok później pozwolono jedynie na odbudowę spalonego kościoła w Białej Górzej. Inne starania o nowe kościoły były przez ówczesne władze ignorowane. Aż do roku 1970 nie uzyskano, mimo intensywnych starań, żadnego pozwolenia na budowę. Po wydarzeniach

Zbigniew Perkowski, Adam Rak, Giovanni Bosco, Pranshoo Solanki (Springer, 2021): 153–165; Aleksandra Repelewicz, „Improving the energy efficiency of church buildings”, *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo* 177 (2021) 27: 209–212; Aleksandra Repelewicz, „Sacral Architecture in Poland after 1945 with Particular Reference to the Archdiocese of Częstochowa”, *Religions* 12 (2021) 11; Aleksandra Repelewicz, „Rural churches of Archdiocese of Częstochowa”, *Architecture in Perspective* 13, eds. Martina Perinkova, Sandra Juttnerova, Lucie Videcka (Ostrava: Technical University of Ostrava, 2021), 244–247.

15 <https://archic zest.pl/> (dostęp: 24.03.2023).

16 *Ibidem*.

grudniowych w roku 1970 pojawiła się nadzieja, że nowe władze partyjne i państwowe zapoczątkują zmiany w stosunkach państwo – Kościół. Zręcznym posunięciem propagandowym władz wojewódzkich w Katowicach było wydanie (pod koniec roku) pozwolenia na świątynię we Wrzosowej koło Częstochowy. Było to kuriozalna decyzja, gdyż o ten kościół władze kościelne w ogóle nie wnioskowały. Wnioskowano za to o kilkadziesiąt innych, bardziej potrzebnych budynków, m.in. o kościół dla 20-tysięcznej dzielnicy Tysiąclecie, której mieszkańcy nie mieli ani jednej świątyni. W roku 1972 wydano pozwolenie na budowę jednego kościoła w Zawierciu. Pierwsze pozwolenie na terenie stolicy diecezji – Częstochowy – wydano w roku 1973 i znów nie był to kościół dla najbardziej potrzebującej go dzielnicy Tysiąclecia. Tę zgodę, po bardzo intensywnych wieloletnich staraniach, uzyskano dopiero trzy lata później – w roku 1977. Bardzo znamienity był rok 1980, kiedy nastąpił czas przemian społeczno-politycznych związanych z powstaniem „Solidarności”. W listopadzie 1980 roku, podobnie jak w latach poprzednich, kuria częstochowska przedstawiła plan budownictwa sakralnego na rok 1981. Występowano o budowę dziewięciu kościołów w największych miejskich ośrodkach diecezji. Tym razem wydano pozwolenie na budowę jednego kościoła w dzielnicy Błeszno w Częstochowie. Przełomowy w zakresie wydawania pozwoleń na budowę był rok 1981. Zezwolono na wzniesienie dwóch kościołów w Częstochowie i jednego w miejscowości Kuleje, kaplicy mszalnej we wsi Nierada, a także na budowę seminarium duchownego w Częstochowie, o które władze kościelne zabiegały od lat. Podobnie było w roku 1982, na osiem zaproponowanych projektów na terenie ówczesnego województwa częstochowskiego wojewoda udzielił wstępnego pozwolenia na dwie budowy: w Częstochowie i Myszkowie. Także wojewoda katowicki z przedstawionych przez kurię trzynastu propozycji kilka zaopiniował pozytywnie. W latach 1985–1990 przedstawiono władzom obu województw szereg propozycji budowy kościołów i uzyskano pozwolenia na większość z nich. W roku 1989, uznawanym za oficjalny koniec komunizmu w Polsce, na terenie diecezji częstochowskiej prowadzono jednocześnie kilkadziesiąt budów, nadrabiając wieloletnie braki. W tym czasie w samej stolicy metropolii Częstochowie wzniesiono siedemnaście nowych kościołów. Od tego czasu nie istniały już żadne formalne utrudnienia w zakresie inwestycji sakralnych i bez przeszkód uzyskiwano pozwolenia na budowę świątyń katolickich. W XXI w., po okresie wielkiego boomu budowlanego, na skutek zaspokojenia większości potrzeb parafii liczba wznoszonych kościołów znacząco się zmniejszyła.

Przedsoborowe kościoły archidiecezji częstochowskiej, 1945–1965

Stylistyka obiektów sakralnych, które wzniesiono po roku 1945, jest bardzo różnorodna. Budynki z lat 50. ubiegłego wieku prezentują w większości synkretyzm, nawiązując do stylów historycznych. Ta zachowawcza stylistyka była szczególnie chętnie stosowana w budownictwie sakralnym, gdzie obowiązywał pewien konserwatyzm, który ustąpił dopiero w epoce posoborowej. Powojenny synkretyzm podzielić można, w zależności od źródeł inspiracji, na synkretyzm o proveniencji starożytności, średniowiecznej, nowożytnej, klasycystycznej i neoromantycznej¹⁷. Przykładem takiego budynku jest kościół Podniesienia Krzyża św. w Częstochowie (fot. 1).

Jest to obiekt neorenesansowy, którego projekt wykonał w 1949 roku inż. Sachse z Dąbrowy Górniczej. Geometria korpusu głównego tego obiektu jest mało skomplikowana – prostopadłością przykrytą dachem dwuspadowym. Najciekawsze pod względem geometrycznym są sploty wolutowe umieszczone nad ścianami frontową i tylną. Na schodkowo zakończonym murze umieszczono spiralnie zwinięte elementy kamienne. Prostopadłościenna wolnostojąca dzwonnica, wzniesiona na wzór włoskiej campanelli, połączona jest z korpusem świątyni krążgankami. Otwory wejściowe krążganków mają kształt prostokątów przylegających do połówek koła. Ten sam kształt pojawia się w otworach dzwonnicy na poziomie dzwonów.

Fotografia 1. Kościół Podwyższenia Krzyża św. w Częstochowie. Fot. aut.

17 Andrzej Majdowski, *Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce. Metodologia i zarys problematyki badawczej* (Toruń, 2008).

Jednocześnie wznoszono także budowle modernistyczne. Już w roku 1948 powstał projekt kościoła Opatrzności Bożej w Częstochowie wykonany przez Edwarda Usakiewicza, reprezentujący konstruktywizm o korzeniach funkcjonalistycznych (fot. 2). W latach 1957–1958 Jan Bajda i Władysław Kobzdej zaprojektowali kościół pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus (fot. 3). Oba obiekty cechuje graniaste ukształtowanie korpusu, prostota formy, brak jakichkolwiek ozdób.

Fotografia 2. Kościół pw. Opatrzności Bożej w Częstochowie. Fot. aut.

W obu wypadkach wieże kościelne stanowią wyraźną dominantę i są najbardziej skomplikowane w sensie geometrycznym, choć obie różnią się od siebie zasadniczo. Usytuowana centralnie nad wejściem wieża kościoła św. Teresy nawiązująca do tradycji budownictwa sakralnego jest graniastosłupem o podstawie ośmiokąta foremnego z dachem w postaci ostrosłupa o identycznej podstawie. Ażurowa, żelbetowa wieża kościoła Opatrzności Bożej jest usytuowana z lewej strony korpusu w okolicy części prezbiterialnej i składając się z prostopadłościennych słupków, stanowi właściwie symbol wieży, nie pełniąc żadnej funkcji użytkowej.

Fotografia 3. Kościół pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Częstochowie. Fot. aut.

Kolejnym obiektem modernistycznym jest kościół wzniesiony w latach 60. ubiegłego wieku w Białej Górnjej, zaprojektowany przez Mariana Witka i Stanisława Wocha (fot. 4). Kościół ten, mimo swego stylu, poprzez swój podłużny korpus i tradycyjną wieżę nawiązuje do tradycyjnego wzorca świątyni rzymskokatolickiej. Kościół wzniesiono na rzucie prostokąta i jest on przekryty płaskim stropodachem. Jedynym elementem stanowiącym urozmaicenie prostopadłościennj bryły świątyni są schodkowo ukształtowane ściany boczne, co skutkuje skierowaniem okien bocznych w kierunku ołtarza, powodując jego lepsze doświetlenie.

Fotografia 4. Kościół pw. św. Stanisława BM w Białej Górnjej. Fot. aut.

Posoborowe kościoły XX w.

Lata 70. XX w. to na terenie całej Polski czas powstania stosunkowo dużej liczby obiektów sakralnych o namiotowym ukształtowaniu korpusu. Jednym z pierwszych i nowatorskich w skali całego kraju jest częstochowski kościół pw. św. Wojciecha BM (1975–1990), zaprojektowany przez Antoniego Mazura (fot. 5). Przy projektowaniu tego kościoła architekt wykorzystał koncepcję mijających się graniastosłupów o przekroju trójkąta nierównoramiennego. Dominantą tej monumentalnej budowli jest ażurowa dzwonnica zintegrowana z wielobryłową strukturą kościoła. Górne części graniastosłupów są także ażurowe, co wykorzystane jest do oświetlenia kościoła, z zachowaniem w oknach rysunku kratownic ramowych¹⁸. Symbolika obiektów namiotowych jest dość oczywista, dopatrzeć się w niej można nawiązania zarówno do Starego (Arka Przymierza), jak i Nowego Testamentu (namioty na pustyni, namiot na górze Tabor). Jest znakiem domu zgromadzeń, namiotu modlitwy. W elewacji frontowej kościoła św. Wojciecha autor chciał ponadto zawrzeć symbol maryjny – inicjał imienia Maryi.

Fotografia 5. Kościół pw. św. Wojciecha w Częstochowie. Fot. aut.

Dość typowym przykładem modernizmu lat 70. XX w. jest kościół pw. Najświętszej Marii Panny Królowej Polski w Zawierciu (1974–2000), którego projektantem był Andrzej Zdzienicki (fot. 6). Jest to budynek bez jakichkolwiek zewnętrznych cech sakralnych. Można byłoby go uznać np. za budynek kina lub teatru. Jedynie krzyż przymocowany do kalenicy

18 Antoni Mazur, *Moje kościoły 1952-2002* (Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2003).

w najwyższej części budynku dachu wskazuje na funkcję obiektu. Według autora projektu kościół swą formą ma przypominać Arkę Noego. Dookoła budynku znajdują się faliste zadaszenia przedstawiające fale, na których stoi arka. Ową arką jest zapewne graniastosłup o podstawie sześciokąta, spoczywający ścianą boczną bryły na prostopadłościennych części przyziemia. Mocno przeszklona strefa wejściowa może się kojarzyć z przejrzystością wód potopu.

Fotografia 6. Kościół pw. NMP Panny Królowej Polski w Zawierciu. Fot. aut.

Częstochowski architekt Marian Kruszyński zaprojektował kościół pw. św. Maksymiliana Kolbego (1984–1999) w Kulejach (fot. 7). Obiekt ten ma ciekawą geometrię. Został zaprojektowany na rzucie zbliżonym do koła. Linie zabudowy budynku wyznaczają dwie krzywe otwarte, stanowiące części okręgów, przesuniętych względem siebie. Ściany zewnętrzne odchylają się ku górze, tworząc w poziomie dachu linię krzywą, załamana pod zmiennym kątem. Kościół tworzy zwartą asymetryczną bryłę, w zamyśle twórcy przypominającą koronę maryjną. Część ściany przylegającej do prezbiterium wystaje ponad połac dachową i tworzy element wieżowy zwieńczony krzyżem.

Fotografia 7. Kościół pw. św. Maksymiliana Kolbego w Kulejach. Fot. aut.

Lata 80. XX w. to czas, gdy pojawiały się już projekty kościołów postmodernistycznych i modernizm zaczynał mieć charakter zachowawczy. Jednak na terenie archidiecezji częstochowskiej nadal powstawało w tym czasie wiele obiektów modernistycznych. Pojawiło się m.in. kilka ciekawych pod względem geometrycznym obiektów o rzucie w postaci koła lub jego wycinka. Aleksander Holas zaprojektował dwa takie obiekty w Częstochowie: w 1981 roku kościół pw. św. Alberta Chmielowskiego (fot. 8) i w roku 1990 kościół pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego (fot. 9). Oba prezentują bardzo wyraźnie symbol korony, choć o różniących się kształtach.

Fotografia 8. Kościół pw. św. Alberta Chmielowskiego. Fot. aut.

Fotografia 9. Kościoła pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Częstochowie. Fot. aut.

Rzut poziomy kościoła św. Barbary w Rudnikach, także autorstwa Aleksandra Holasa, stanowi natomiast wycinek koła (fot. 10). Dach o dużym kącie nachylenia posiada spadek w kierunku niskich łukowych ścian, w których umieszczono wejście główne. Ściany ograniczające wycinek koła mają zmienną wysokość i kształt przylegających trójkątów. W najwyższym punkcie dachu usytuowany jest krzyż. Zwarta bryła kościoła św. Barbary przypomina kształtem namiot lub szałas podparty punktowo w najwyższej części dachu. Podobnie jak wszystkie kościoły nawiązujące do symboliki namiotu jest znakiem domu zgrupowań, namiotu modlitwy.

Fotografia 10. Kościół pw. św. Barbary DM w Rudnikach. Fot. aut.

Równoległe z dużymi kościołami parafialnymi powstawały w latach 80. ubiegłego wieku niewielkie obiekty sakralne – kościoły filialne. Obiekty te leżą na terenie parafii, ale nie są jej kościołami głównymi. Program funkcjonalny takich budynków jest zazwyczaj uboższy od kościołów parafialnych.

Przykładem tego typu obiektu jest kościół filialny NMP Częstochowskiej w Załączu Wielkim, wzniesiony w latach 1980–1982 (fot. 11). Nie zachował się projekt budynku, dlatego projektant pozostaje anonimowy. Kościół ten ma bardzo prostą formę geometryczną korpusu: prostopadłościan przekryty dachem dwuspadowym. Ściany boczne przecina ją wydłużone, wąskie okna z pionowymi wypukłymi obramowaniami. Zróżnicowanie kolorystyczne tych prostopadłościennych wypukłych obramowań oraz fakt, że okna kończą się tuż nad gruntem, dodaje ścianom niezwykłej lekkości. Ażurowa symboliczna wieża znajdująca się przy wejściu głównym potęguje to wrażenie. Widać wyraźnie geometryczne zainteresowania architekta, mimo że użyte formy są bardzo proste i wyłącznie graniaste.

Fotografia 11. Kościół NMP Częstochowskiej w Załączu Wielkim. Fot. aut.

Równocześnie z opisywanymi powyżej obiektami modernistycznymi, zaczynając od lat 80. XX w., powstawały na terenie archidiecezji częstochowskiej kościoły postmodernistyczne. Jednym z pierwszych był kościół pw. św. Stanisława Kostki projektu Jerzego Kopyciaka (fot. 12), wybudowany w latach 1986–1988. Usytuowany na niewielkiej narożnej działce, w zwartej zabudowie miejskiej, zajmuje dokładnie całą powierzchnię działki, a nawet nadwieszeniem nad wejściem głównym wysuwa się przed linię zabudowy ulicy, przy której jest usytuowany. Nadwieszenie ma kształt części walca eliptycznego, a jego podstawy mają formę połówek

elips. Walec ma wycięty dwoma pionowymi płaszczyznami fragment znajdujący się centralnie nad wejściem. Ta ciekawa forma wyróżnia obiekt z otaczającej kubicznej zabudowy miejskiej.

Fotografia 12. Kościół pw. św. Stanisława Kostki w Częstochowie. Fot. aut.

Kolejnym przykładem postmodernizmu w budownictwie sakralnym jest wzniesiony w latach 1987–2000 kościół pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny w parafii bł. Michała Kozala w Radomsku, projektu Zygmunta Fagasa (fot. 13). Rzut poziomy obiektu stanowią przenikające się koła i wycinki koła, pozwalające dopatrywać się symboliki związanej z Duchem Świętym. Także wieża kościoła, wznosząca się spiralnie, podkreśla tę symbolikę. Zwarty korpus obiektu nawiązuje wyraźnie do form organicznych.

Fotografia 13. Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny w parafii bł. Michała Kozala w Radomsku. Fot. aut.

W podobnym stylu architektonicznym, w roku 1994, Włodzimierz Domagała zaprojektował kościół pw. Miłosierdzia Bożego w Radomsku (fot. 14). Wielobok rzutu kościoła jest symetryczny, mający symbolizować złożone ręce. W korpusie świątyni występują wyłącznie formy graniastosłupowe i ostrosłupowe, przecinane płaszczyznami o starannie dobranych kątach nachylenia. Dzięki temu symetryczna bryła obiektu jawi się jako bardzo harmonijna. Efektowny schodkowy portal, górne części okien, a także zwieńczenie centralnie usytuowanej ażurowej dzwonnicy są nachylone do poziomu pod kątem 45° , tworząc z sąsiadującym elementem kąt 90° . Kąt ten podkreśla kwadrat usytuowany w górnej części okna nad wejściem, tworząc swoiste skojarzenie z manswerkami kościołów gotyckich.

Fotografia 14. Kościół pw. Miłosierdzia Bożego w Radomsku. Fot. aut.

Kolejnym obiektem sakralnym zaprojektowanym przez Domagałę jest kościół pw. Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa w Częstochowie, wybudowany w latach 1995–2000 (fot. 15). Dość czytelna jest symbolika uniesionych z hostią dłoni kapłana, powtarzających się pięciokrotnie. Bardzo prosta jest przy tym geometria tego symbolu – symetryczny siedmiokąt, w którym zewnętrzne obrysy boczne zostały pogrubione i zróżnicowane kolorystycznie. Prostota tego rozwiązania jest ogromnym atutem budynku.

Fotografia 15. Kościół pw. Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa w Częstochowie. Fot. aut.

Innym wartym opisanym obiektem jest kościół pw. Zesłania Ducha Świętego w Lindowie autorstwa Zbigniewa Piśniaka (fot. 16), wzniesiony w latach 1996–1998. Można się w nim dopatrzeć inspiracji projektem kościoła Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie. Fasada tego budynku nieodparcie kojarzy się z fasadą pierwowzoru przez kształt, ale przede wszystkim przez proporcje rozłożystego wielokąta płaskiego, jaki stanowi ściana frontowa kościoła. W obu wypadkach ściana ta jest jakby przyklejona do całego korpusu budowli i usytuowanie ścian bocznych nie jest związane z kształtem fasady.

Fotografia 16. Kościół pw. Zesłania Ducha Świętego w Lindowie. Fot. aut.

Przykładem świątyni reprezentującej regionalizm w architekturze sakralnej jest kościół pw. św. Jana Kantego w Częstochowie, zaprojektowany przez Marię Musiałską w roku 1997 (fot. 17). Stromy dach wielospadowy, trójkątne lukarny, podcienie i trójkątne zwieńczenia okien nawiązują do architektury regionalnej. Ściany przyziemia stanowią graniastosłup o podstawie niesymetrycznego, rozbudowanego wielokąta. Ciekawe pod względem geometrycznym, choć zapewne dyskusyjne w sensie estetycznym, są elementy dachu, stanowiące fragmenty wielościanów wklęsłych (gwiazdzistych). Znajdują się one na połaciach bocznych dachu i nad wejściem, a jeden stanowi zadaszenie ażurowej wieży kościelnej.

Fotografia 17. Kościół pw. św. Jana Kantego w Częstochowie. Fot. aut.

Kościóły XXI w.

Po roku 2000 w archidiecezji częstochowskiej powstało stosunkowo niewiele nowych kościołów. Jednym z nich jest kościół pw. św. Jana Sarkandra, wybudowany w latach 2002–2004 w Częstochowie (fot. 18). Zaprojektowany przez Ziemowita i Włodzimierza Domagałów, jest budynkiem postmodernistycznym. W obiekcie tym współistnieją zarówno formy graniastosłupowe, jak i walcowe, przenikając się harmonijnie. Ten niewielki, zwarty obiekt prezentuje dużą różnorodność sumujących się form geometrycznych. Efektowny graniasty portal przechodzi w rodzaj centralnie sytuowanej nad wejściem wieży kościelnej, choć jego forma zupełnie odbiega od tradycyjnych kształtów wież. Jedynym dosłownym odniesieniem jest krzyż górujący nad całością.

Fotografia 18. Kościół pw. św. Jana Sarkandra w Częstochowie. Fot. aut.

Znajdujący się w Zawierciu kościół pw. Miłosierdzia Bożego, wzniesiony w latach 2001–2008, został zaprojektowany przez Agnieszkę Bednarską-Szkarłat w stylu neohistorycznym (fot. 19). Tradycyjnie ukształtowana bazylika z pseudotranseptem w systemie wiązanym już rzutem poziomym obiektu nawiązuje do historycznych wzorów. Rzut ten oparty jest na krzyżu łacińskim. Kopia z latarnią, okrągłe okna oraz zaokrąglone portale i okna są charakterystyczne dla starochrześcijańskiej architektury łacińskiej.

Fotografia 19. Kościół pw. Miłosierdzia Bożego w Zawierciu. Fot. aut.

Jednym z najnowszych obiektów sakralnych w archidiecezji częstochowskiej jest kościół św. Faustyny Kowalskiej, zaprojektowany w roku 2010 przez Marka Kuczmińskiego (fot. 20). W zamyśle architekta frontowa elewacja ma przypominać szkaplerz (kaptur) św. Faustyny Kowalskiej, patronki parafii. Nad wejściem głównym wznosi się wieża kościelna, zwieńczona krzyżem. Do bryły budynku od strony zachodniej przylega plebania. Kościół pw. Św. Faustyny Dziewicy zaprojektowano jako kaplicę jednonawową, na rzucie prostokątnym. Przed prezbiterium przewidziano niewielki transept. Kościół nie jest jeszcze w całości wykończony.

Fotografia 20. Kościół pw. św. Faustyny Kowalskiej w Częstochowie. Fot. aut.

Podsumowanie

Słowo symbol (z gr. *symbolon*) zgodnie ze swoją etymologią oznacza łączenie się. Symbol łączy dwie rzeczywistości i poprzez jedną z nich otwiera się na inną. W przypadku dzieł sztuki sakralnej, w tym architektury sakralnej, dzięki symbolowi odczuwa się i przeżywa rzeczywistość nadprzyrodzoną. Symbole wprowadzają wiernych w tajemniczy wymiar wiary i jest to jedno z zadań architektury sakralnej. Język symboliki jest najlepszym sposobem, by dotrzeć do tego, co nieuchwytnie¹⁹.

Analizując rozwój budownictwa sakralnego w archidiecezji częstochowskiej od roku 1945 do współczesności, można zauważyć, że stylistyka budynków kościołów zmieniała się wraz ze zmianami dokonującymi się w zakresie panujących w danym okresie stylów architektonicznych, choć czasem kościelne realizacje miały charakter zachowawczy. Obiekty modernistyczne często były pozbawione symboliki, a ich projektanci skupiali się wyłącznie na funkcjonalności. W ramach tego stylu pojawiały jednak się kościoły, którym stosunkowo łatwo przypisać określoną symbolikę. Są to kościoły o ukształtowaniu dachosciennym – namiotowe – oraz te o kołowym rzucie, nawiązujące do kształtu korony. Ta bardzo dosłowna symbolika wydaje się nawet nadużywana.

Zmiana dotycząca podejścia do symboliki dokonała się wraz z nastaniem w architekturze postmodernizmu. W modernizmie używanie symboli uważane było za wyraz nieszczerości, natomiast w postmodernizmie – wręcz przeciwnie. Obiekty architektoniczne coś symbolizują i tym samym dają do myślenia, odsyłając obserwatora w różne miejsca w kulturowej czasoprzestrzeni, co może być prawdziwą intelektualną przygodą. Budynki powinny coś znaczyć, dlatego powinny odsyłać obserwatora do różnych miejsc w obrębie uniwersum symbolicznego²⁰. Tę tendencję można wyraźnie zauważyć w postmodernistycznych kościołach wzniesionych na terenie archidiecezji częstochowskiej. Zauważalna jest też zmiana skali i tendencja, aby budynki sakralne były zaprojektowane na miarę człowieka. W latach 90. i później kościoły są wyraźnie mniejsze, lepiej dostosowane do wielkości parafii.

Najnowsze kościoły archidiecezji projektowane były w różnorodnych stylach od obiektów neohistorycznych po neomodernistyczne, a także w stylu regionalnym. Ich symbolika sięga do tradycji chrześcijańskich

19 Jerzy Uścińowicz, *Struktura symboliczna architektury świątyni: wprowadzenie do teologii wyrazu sztuki sakralnej* (2011), <https://repozytorium.uwb.edu.pl> (dostęp: 24.03.2023).

20 Angelika Mus, Piotr Nowak, „Skala i symbolika współczesnej architektury”, *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne* 7 (2013) 2.

różnych epok. W szczególności obiekty neohistoryczne nawiązują m.in. do tradycyjnego rzutu w kształcie krzyża łacińskiego, a także innych odniesień głęboko zakorzenionych w tradycji chrześcijańskiej. Kościoły neomodernistyczne i wzniesione w stylu regionalnym najczęściej pozbawione są wyrazistej symboliki.

W kościołach wybudowanych po roku 1945 aż do współczesności obserwuje się ogromną różnorodność form. Chciałoby się powiedzieć, że „wszystko już było”, co stanowi podstawę z jednej strony do dalszych poszukiwań i stosowania form nieużywanych nigdy dotąd w budownictwie sakralnym, a z drugiej do stosowania elementów dobrze znanych, w formie dosłownej, bądź przez zaprzeczenie tej dosłowności. Znacząca liczba obiektów będących przykładami współczesnego budownictwa sakralnego bardzo wyraźnie oddaliła się od tradycyjnego sposobu przedstawiania sacrum. Budynek kościoła często tak bardzo różni się od archetypu takiego obiektu, funkcjonującego w zbiorowej świadomości, że czasem tylko symbol krzyża pozwala zidentyfikować jego funkcję.

W Polsce gwałtowny rozwój budownictwa sakralnego nastąpił w latach 80. i 90. ubiegłego stulecia na skutek zmian ustrojowych i przyniósł tyleż interesujących realizacji, co budynków niezbyt udanych. Na terenie archidiecezji częstochowskiej wybudowano w tym czasie ponad 200 kościołów parafialnych i filialnych. W pracy przedstawiono zaledwie niewielką część z nich, starając się zaprezentować istniejącą różnorodność stylistyczną.

Bibliografia

Wykaz publikacji

- Braun Janusz, „...Stał się bramą. Rzecz o budowie kościoła”, *Niedziela* 12 (1983): 3. „Budowa Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie”, *Niedziela* 24 (1983): 7; *Niedziela* 36: 1, 6, 7.
- Cichońska Izabela, Popera Karolina, Snopek Kuba, *Architektura VII dnia* (Wrocław: Fundacja Bęc Zmiana, 2016).
- Frankowska Beata, *Parafia pod Wezwaniem Św. Maksymiliana Marii Kolbego w Radomsku* (Radomsko, 2000).
- Kowalski Jan, *Żrenica oka Diecezji. Siedemdziesięciolecie Wyższego Seminarium Duchownego Kościoła Częstochowskiego (1926-2001)* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2001).
- Majdowski Andrzej, *Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce. Metodologia i zakres problematyki badawczej* (Toruń, 2008).
- Markowski Stanisław, *Kościół częstochowski* (Częstochowa: Biblioteka „Niedzieli”, 2000).

- Mazur Antoni, *Moje kościoły 1952-2002* (Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2003).
- Mikołajczyk Marian, Mielczarek Józef (red.), *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 1993* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 1993).
- Mikołajczyk Marian, Mielczarek Józef (red.), *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2000* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2000).
- Mikołajczyk Marian, Mielczarek Józef (red.), *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2011).
- Mikołajczyk Marian, *Władza ludowa a Diecezja Częstochowska* (Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie, „Tygodnik Niedziela”, 2000).
- Mus Angelika, Nowak Piotr, „Skala i symbolika współczesnej architektury”, *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne* 7 (2013) 2: 75–87.
- Musiałik Zdzisław, *Moja walka o utworzenie parafii Popów, Olsztyn k. Częstochowy* (Częstochowa 1993).
- Nowak Jan, „Budownictwo sakralne w 50-leciu diecezji częstochowskiej 1925-1975”, *Częstochowskie Studia Teologiczne* 1 (1975): 266–270.
- Pośpieszański Stanisław, „Kościół w polu”, *Niedziela* 50 (1983): 2, 6.
- Repelewicz Aleksandra, „Contemporary Churches of Czestochowa – Architectural and Urbanistic Aspects”, w: *Environmental Challenges in Civil Engineering*, eds. Zembaty Zbigniew, Bęben Damian, Perkowski Zbigniew, Rak Adam, Bosco Giovanni, Solanki Pranshoo (Springer, 2021): 153–165.
- Repelewicz Aleksandra, „Improving the energy efficiency of church buildings”, *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo* 177 (2021) 27: 209–212.
- Repelewicz Aleksandra, „Rural churches of Archdiocese of Czestochowa”, w: *Architecture in Perspective 13*, eds. Perinkova Martina, Juttnerova Sandra, Videcka Lucie (Ostrava: Technical University of Ostrava, 2021), 244–247.
- Repelewicz Aleksandra, „Sacral Architecture in Poland after 1945 with Particular Reference to the Archdiocese of Częstochowa”, *Religions* 12 (2021) 11: 952.
- Repelewicz Aleksandra, *Współczesne budownictwo sakralne Radomska* (Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, 2012).
- Rozanow Zofia, Smulikowska Ewa (red.), *Katalog zabytków sztuki. Miasto Częstochowa. Część I* (Warszawa: PAN, 1995).
- Skródzki Wojciech, „Z budowy Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie”, *Niedziela* 50 (1984): 6.
- Skródzki Wojciech, *Archikatedra Świętej Rodziny w Częstochowie* (Częstochowa: Tygodnik Katolicki „Niedziela”, 2000).
- Skubiś Ireneusz, „Konsekracja kościoła św. Wojciecha w Częstochowie”, *Niedziela* 44 (1985): 1, 4.

- Słomian Józef, *Czas świadków. Z historii zmagañ o powstanie parafii i kościoła św. Wojciecha w Częstochowie* (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2005).
- Sznajder Andrzej, „Budownictwo kościołów w Myszkowie i powiecie myszkowskim w okresie PRL”, *Zeszyty Myszkowskie* 3 (2016): 121–139.
- Sznajder Andrzej, Właźlak Władysław (red.), *„Postanowiono załatwić odmownie. Budownictwo sakralne archidiecezji częstochowskiej (1957-1989) Wybór dokumentów* (Katowice–Częstochowa–Rzeszów: Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008).
- Uścińciewicz Jerzy, *Struktura symboliczna architektury świątyni: wprowadzenie do teologii wyrazu sztuki sakralnej* (2011), <https://repozytorium.uwb.edu.pl> (dostęp: 24.03.2023).
- Właźlak Władysław, „Duchowieństwo parafii NMP Zwycięskiej w Częstochowie”, w: *50-lecie parafii Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej w Częstochowie (1957-2007)*, red. Władysław Właźlak (Częstochowa: „Educator”, 2007), 13–25.
- Właźlak Władysław, „Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej w diecezji częstochowskiej na przestrzeni jej historii”, w *Błogosławione choć trudne czasy*, red. Jan Kowalski (Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, 2000).
- Właźlak Władysław, *50-lecie parafii Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej w Częstochowie (1957-2007)* (Częstochowa: Wydawnictwo AP, 2007).
- Właźlak Władysław, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie działalności biskupa Zdzisława Golińskiego (1951-1963)* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, 2000).
- Właźlak Władysław, *Dzieje parafii Borowno* (Częstochowa: „Educator”, 2007).

Źródła internetowe

<https://archiczeszt.pl/> (dostęp: 20.03.2023).

